

MARCIN ZIELIŃSKI

ROSYJSKIE SEMINARIUM PRAWA RZYMSKIEGO
PRZY BERLIŃSKIM UNIWERSYTECIE
I JEGO POLSCY UCZESTNICY

W polskiej literaturze dotyczącej wybitnych prawników: Leona Petrażyckiego (1867-1931) i Konrada Dynowskiego (1862-1930) znajdujemy wzmianki, iż kształcili się oni w Berlinie. Jerzy Licki wspomina o udziale L. Petrażyckiego w sławnym berlińskim seminarium Heinricha Dernburga, gdzie wykładowcami byli również Ernst Eck i Alfred Pernice¹. Krzysztof Pol wskazuje, iż L. Petrażycki kształcił się w specjalnym seminarium dla rosyjskich kandydatów do profesury na Uniwersytecie w Berlinie². Redakcja „Przeglądu Sądowego” wspomina, iż K. Dynowski jako stypendysta carskiego Ministerstwa Oświaty odbył dla studiów nad prawem rzymskim podróż do Berlina³. Informacje te wykazują, iż w Berlinie znajdowała się specjalna instytucja, której celem było kształcenie kadr naukowych dla rosyjskich

¹ J. LICKI, *Życie i twórczość Leona Petrażyckiego*, s. XXVIII-XXIX, opr. A. KOJDER, [w:] L. PETRAŻYCKI, *O nauce, prawie i moralności, Pisma wybrane*, Warszawa 1985.

² K. POL, *Leon Petrażycki*, [w:] *Poczet prawników polskich XIX i XX wieku*², przejrzał i uzupełnił A. REDZIK, Warszawa 2011, s. 718.

³ Por. J. MIODUSZEWSKI, *Dynowski, Konrad*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, VI 1, z. 26, Kraków 1946, s. 67; Komitet Redakcyjny, *Pamięci Konrada Dynowskiego*, «Głos Sądownictwa» 7-8/1930, s. 409.

uczelni. Zadaniem artykułu jest przedstawienie jej historii z uwzględnieniem losów Polaków, którzy się na niej kształcili⁴.

1. GENEZA POWSTANIA SEMINARIUM, JEGO ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ

W końcu lat siedemdziesiątych XIX wieku doszło w Rosji do dużego rozdźwięku pomiędzy młodzieżą akademicką, która oczekiwała radykalnych reform, a carem Aleksandrem II. Kiedy w 1881 roku tron po zabójstwie ojca objął car Aleksander III, nastąpił odwrót od wcześniejszych reform. W opinii cara i jego doradców, w szczególności Konstantego Pobiedonoscewa (1827-1907), receptą na liberalne i rewolucyjne dążenia młodzieży nie miała być dalsza liberalizacja i wprowadzenie monarchii konstytucyjnej, ale wzmocnienie władzy. Jedną z dziedzin życia publicznego, w której podjęto zdecydowane reakcyjne kroki, było szkolnictwo wyższe. W 1884 roku została wydana nowa ustawa o cesarskich uniwersytetach rosyjskich⁵. Ustawa ta istotnie ograniczyła autonomię uczelni, wprowadzoną przez cara Aleksandra II. Za twórców ustawy uważa się, obok K. Pobiedonoscewa, ministra oświecenia publicznego Iwana Delianowa (1818-1897) i wydawcę gazety *Московские Ведомости* Michała Katkowa (1818-1887). Dążeniem ich było przekształcenie uczelni z ośrodków krzewienia myśli rewolucyjnej w ośrodki wiedzy⁶. Realizacji tego celu służyło

⁴ W literaturze obcojęzycznej odnoszącej się do tej tematyki por. F. KOLBINGER, *Im Schleppeil Europas? Das russische Seminar für römisches Recht bei der juristischen Fakultät der Universität Berlin in den Jahren 1887-1896*, Frankfurt am Main 2004; M. AVENARIUS, *Das russische Seminar für römisches Recht in Berlin (1887-1896)*, «Zeitschrift für Europäisches Privatrecht» 1998, s. 893-908; W. SÜSS, *Heinrich Dernburg – Ein Spätpandekrist im Kaiserreich, Leben und Werk*, Ebelsbach 1991, s. 75-86; А. КАРЦОВ, *Русский институт римского права при Берлинском университете (1887–1896)*, «Ius Antiquum» 12/2003, s. 120-143.

⁵ Tekst ustawy por. «Журнал Министерства Народного Просвещения» сентябрь/1884, s. 27 i n.

⁶ L. BAZYLOW, *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa 1986, s. 416; E. TRUBETZKOL, *Die Universitätsfrage, [w:] Russen über Russland, Ein Sammelwerk*, Hrsg. J. MELNIK, Frankfurt am Main 1906, s. 22-29; F. KAISER, *Hochschulpolitik und studentischer Widerstand in der Zarenzeit*, Wiesbaden 1983, s. 92-95.

m.in. rok później wydane rozporządzenie, które uregulowało program studiów na wydziale prawa i określiło zakres materiału objętego zakresem egzaminu końcowego⁷. Szczególną rolę w kształceniu prawników przewidziano dla prawa rzymskiego. Twórcy rozporządzenia poprzez zapędzenie studentów do nauki prawa rzymskiego⁸ (które nigdy nie było uważane za niebezpieczne dla ustroju państwowego⁹) pragnęli uspokoić rewolucyjne wrzenie. W rozporządzeniu wskazano na wielkie znaczenie prawa rzymskiego dla edukacji studentów jurysprudenccji. Twierdzono, iż znajomość prawa rzymskiego jest niezbędna dla osób, pragnących poświęcić się zarówno karierze sądowej, jak i tworzeniu prawa. Ponadto autorzy rozporządzenia stali na stanowisku, iż zapoznanie się z metodami i sposobami pracy naukowej nad prawem rzymskim najlepiej pomoże w rozwoju rosyjskiej myśli prawniczej¹⁰. Ze względu na te wartości zarówno historia prawa rzymskiego, jak i pandektowe prawo rzymskie (obowiązujące w XIX wieku w części

⁷ Рог. Экзаменные требования, коим должны удовлетворять испытуемые в комиссии юридической, «Журнал Министерства Народного Просвещения» октябрь/1885, s. 60 i n.

⁸ X (ANONYM), *Das römische Recht in Rußland*, s. 74-75, [w:] *Stimmen des Auslands über die Zukunft der Rechtswissenschaft*, Hrsg. R. LEONHARD, Breslau 1906; M. AVENARIUS, *rec. Kolbinger; Im Schleppseil Europas*, «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung» 2005, s. 789.

Także w opinii austriackiego ministra oświaty Leo Thun-Hohenstein (1811-1888) prawo rzymskie miało uspokoić rewolucyjne wrzenie wśród studentów, stąd też, przeprowadzając reformę uniwersytecką w 1855 roku, wzmocnił on pozycję tego prawa w programie studiów prawniczych. Por. G. OBERKOFER, *Die Vertreter des Römischen Rechts mit deutscher Unterrichtssprache an der Karls-Universität in Prag*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris 1991, s. 15.

⁹ E. TRUBETZKOI, *op. cit.*, s. 25.

¹⁰ Apoteoza prawa rzymskiego spotkała się z krytyką części rosyjskich prawników, którzy nie podzielili zachwytu twórców rozporządzenia nad wartościami i przydatnością tego prawa dla Rosji. Co do krytyki reformy por. Г. СЛИОЗБЕРГ, *Римское право и практические занятия на юридических факультетах*, «Журнал Гражданского и Уголовного Права», 2/1892, s. 36-79; ТЕНЗЕ, *К вопросу о реформе юридического образования*, «Вестник Права» 4-5/1901, s. 268-283; Л. КУПЕРНИК, *Новые экзаменные требования по юридическому факультету*, «Юридический Вестник», 11/1885, s. 454-456.

Niemiec prawo rzymskie) powinno być podstawą prawniczego kształcenia i zajmować szczególną pozycję w programie studiów.

Władze carskie w rozporządzeniu określiły też zakres wiedzy, jaką musiał posiadać przystępujący do egzaminu z prawa rzymskiego. Od egzaminowanego wymagano wiedzy o rozwoju rzymskiego prawa publicznego i prywatnego w okresie istnienia Rzymu, a także jego późniejszej recepcji w Europie. Student musiał ponadto znać główne źródła prawa rzymskiego, ustawodawstwo Justyniana, rzymski proces cywilny, pandektowy system prawa rzymskiego oraz nadto potrafić rozwiązywać kazusy¹¹.

Zgodnie ze wskazówkami zawartymi w rozporządzeniu, prawie jedną trzecią programu studiów stanowiło prawo rzymskie¹², a całe rosyjskie prawo prywatne materialne i procesowe tylko jedną szóstą¹³. Rosyjskie lekceważenie prawa narodowego i faworyzowanie prawa rzymskiego przypominało ówczesny niemiecki plan wykładów uniwersyteckich. W II Rzeszy Niemieckiej do momentu wejścia w życie BGB prawo rzymskie stanowiło podstawę studiów prawniczych¹⁴. Było to uzasadnione zarówno jego formalnym obowiązywaniem na części terytorium Niemiec, jak i faktem, iż prawo rzymskie służyło utrzymaniu niemieckiej jedności prawniczej¹⁵. Jednakże od momentu wejścia w życie BGB, gdy odpadły dwie wyżej wymienione przesłan-

¹¹ Пор. Экзаменные требования, коим должны удовлетворять испытуемые в комиссии юридической «Журнал Министерства Народного Просвещения» октябрь/1885, s. 62-63, 69-70.

¹² В. НЕЧАЕВ, *Пандекты*, [w:] *Энциклопедический Словарь*, изд. Брокгауз/Эфрон, Петербург 1897, томъ 22, s. 689.

¹³ А. ЗАГОРОВСКИЙ, *О преподавании и изучении гражданского права, в связи с некоторыми другими, сюда относящимися вопросами*, «Журнал Министерства Народного Просвещения» 4/1900, s. 115.

¹⁴ Пор. FRIEDBERG, *Die künftige Gestaltung des deutschen Rechtsstudiums nach den Beschlüssen der Eisenacher Konferenz*, Leipzig 1896, s. 6.

¹⁵ Н. JESCHECK, *Die juristische Ausbildung in Preussen und im Reich*, Berlin 1939, s. 53.

ki, prawo rzymskie stało się przedmiotem pomocniczym¹⁶. W Rosji prawo rzymskie nigdy ani formalnie nie obowiązywało, ani też nie służyło jedności myśli prawniczej; z tego względu wydaje się, że nie istniały żadne merytoryczne przesłanki dla tak dużego obciążenia studentów nauką tego prawa.

Wskazać należy, iż do momentu reformy programu studiów prawnych ilość zajęć z prawa rzymskiego była zdecydowanie mniejsza i z tego względu brakowało kadr naukowych, które mogłyby wypełnić zamierzenia rozporządzenia¹⁷. Rząd rosyjski, nie widząc możliwości wykształcenia własnymi siłami wykładowców prawa rzymskiego, podjął rozmowy z różnymi ośrodkami naukowymi w Niemczech, które w tym czasie przodowały w nauce prawa rzymskiego, aby doprowadzić do utworzenia specjalnej instytucji, gdzie wykształcono by brakujące kadry. Sam pomysł kształcenia kadr poza granicami kraju nie był w Rosji obcy. Już w latach 30-tych XIX wieku rosyjscy poddani kształcili się w Berlinie pod kierunkiem m.in. F. Savigny (1779-1861) i G. Puchty (1798-1746). Uczestnicy tego kursu dali następnie początek rosyjskiej nauce prawa¹⁸.

W 1886 roku reprezentujący stronę rosyjską tajny radca A. Georgiewski podjął kontakt z profesorem Berlińskiego Uniwersytetu E. Eckiem (1838-1901). Na podstawie porozumienia zawartego pomiędzy rządem rosyjskim a niemieckimi naukowcami postanowiono utworzyć przy Berlińskim Uniwersytecie Friedricha-Wilhelma ośrodek, który miałby zająć się kształceniem wykładowców prawa rzymskiego dla rosyjskich uniwersytetów. Z początkiem semestru zimowego 1887/1888 roku rosyjskie seminarium prawa rzymskiego zainaugurowało swoją działalność. Dyrektorami seminarium byli, obok prof. E. Ecka, profesorowie Heinrich Dernburg (1829-1907) oraz Alfred Pernice (1841-1901). Funkcję adiunkta objął z racji znajomości

¹⁶ J. BIERMANN, *Die neuen juristischen Lehrpläne für Preussen*, «Deutsche Juristen-Zeitung» 14/1897, s. 271-274.

¹⁷ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 9-28; F. KAISER, *op. cit.*, s. 100.

¹⁸ М. АВЕНАРИУС, *Савиньи и его русские ученики*, «Ius Antiquum» 1/2005, s. 108-118.

języka niemieckiego i rosyjskiego doktor habilitowany Karl Bernstein (1842-1894), absolwent uczelni w Petersburgu i Berlinie, który zostanie ze względu na swoje zasługi w 1888 roku mianowany na stanowisko profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu w Berlinie. W pracach seminarium uczestniczyli ponadto Friedrich Endemann (1857-1936), Johann Christoph Schwartz (1842-1915), Karl Dickel (1853-1920)¹⁹. Koszty utrzymania seminarium i wynagrodzenia jego pracowników ponosił carski rząd.

Opracowany statut przewidywał, iż uczestnikami seminarium powinni być rosyjscy poddani, którzy ukończyli studia prawnicze lub filologiczne. Władze rosyjskich uczelni miały zgłaszać kandydatów do Ministerstwa Oświecenia Publicznego. Okres studiów przewidziany był na dwa lata. Plan zajęć obejmował w pierwszym semestrze wykłady: encyklopedii prawa, instytucji prawa rzymskiego, historii prawa rzymskiego i rzymskiego procesu. Przedmiotem drugiego semestru były wykłady: prawa pandektowego oraz uzupełniające ćwiczenia. W czasie drugiego roku nauki studenci zajmowali się wnikliwym zgłębianiem materiału, przez co rozumiano dalsze ćwiczenia, rozwiązywanie złożonych problemów prawnych i dydaktykę prawa rzymskiego. Zajęcia w zależności od liczebności uczestników odbywały się w jednej lub dwóch grupach, przy czym podziału dokonywano ze względu na stopień znajomości języka niemieckiego. Seminarzyści byli także immatrykulowani na wydziale prawa Uniwersytetu w Berlinie i mogli uczestniczyć w normalnych wykładach. Ponadto seminarzyści musieli sporządzić pisemną pracę z zakresu prawa rzymskiego. Najlepsze prace były następnie publikowane. Po zakończeniu nauki seminarzysta, w zależności od jego wiedzy, uzyskiwał zaświadczenie niemieckich profesorów o możliwości objęcia katedry prawa rzymskiego w Rosji²⁰. Jednakże samo zaświadczenie nie wystarczało do objęcia katedry na carskiej uczelni, konieczne było bowiem napisanie pracy magisterskiej – odpowiednik polskiej pracy doktorskiej – i obrona jej przed rosyjski-

¹⁹ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 9-10.

²⁰ W. SÜSS, *op. cit.*, s. 78.

mi profesorami. W znaczącej części przypadków pisemna praca sporządzona w Berlinie była podstawą pracy magisterskiej²¹.

Z końcem semestru zimowego 1895/1896 roku seminarium, przez które przewinęło się ponad dwudziestu słuchaczy²², zakończyło swoją działalność. Jako oficjalną przyczynę zamknięcia seminarium stro-
na rosyjska podała wykształcenie wystarczającej ilości absolwentów²³, których liczba wyniosła siedemnastu. W literaturze przedmiotu podaje się także inne powody, m.in. pogorszenie stosunków dyplomatycznych między Rosją a Niemcami, urażoną dumę rosyjskich profesorów²⁴ oraz wzrost kosztów utrzymania instytucji²⁵. Za zasadne wydaje się przyjęcie tezy, iż na zakończenie działalności seminarium złożyły się wszystkie wyżej wymienione przyczyny.

2. POLSCY ABSOLWENCI SEMINARIUM

Wśród słuchaczy seminarium można znaleźć przedstawicieli wielu narodowości zamieszkujących Cesarstwo Rosyjskie, w tym także Polaków. Pierwszymi z nich byli Konrad Dynowski oraz Tomasz Siemiradzki (1851-1940), w niemieckiej literaturze przedmiotu nazywany Semiradskij²⁶.

K. Dynowski, absolwent Uniwersytetu Św. Włodzimierza w Kijowie, przybył do Berlina na jesieni 1887 roku wraz z pierwszą grupą słuchaczy. Dyrekcja seminarium w swoich opiniach chwaliła jego erudycję i zaangażowanie²⁷. W czasie studiów K. Dynowski sporządził pracę końcową dot. „*Negotia in fraudem legis*” – która, choć spełniała wymogi naukowości, nie znalazła uznania w oczach wykładowców

²¹ F. KOLBINGER, *op. cit.*, str. 85 i n.

²² F. KAISER, podaje liczbę 26 uczestników, por. KAISER, *op. cit.*, s. 101. F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 73, szacuje zaś liczbę seminarzystów na 27.

²³ W. SÜSS, *op. cit.*, s. 79.

²⁴ X (ANONYM), *op. cit.*, s. 75.

²⁵ W. SÜSS, *op. cit.*, s. 79.

²⁶ M. AVENARIUS, *Das russische Seminar ...*, s. 905; F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 71.

²⁷ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 82.

i nie została opublikowana. Dyrekcja po upływie regulaminowych czterech semestrów zaświadczyła, iż K. Dynowski posiada wiedzę, która pozwala mu bez konieczności zdawania egzaminu końcowego zostać wykładowcą prawa rzymskiego²⁸. W rzeczywistości K. Dynowski tylko w pierwszych latach po powrocie do Rosji wykładał prawo rzymskie na Uniwersytecie w Odessie. Późniejsze lata jego działalności naukowej w Rosji związane były w większości z postępowaniem cywilnym. Nadto K. Dynowski poświęcił się pracy w wymiarze sprawiedliwości i służbie państwowej²⁹.

Jednocześnie z K. Dynowskim przybył do Berlina T. Siemiradzki, który był z wykształcenia filologiem klasycznym, ukończył on bowiem Rosyjskie Filologiczne Seminarium (Instytut) na Uniwersytecie w Lipsku. Ta utworzona w 1873 roku instytucja służyła wykształceniu nauczycieli języków klasycznych dla gimnazjów. Reforma nauczania w gimnazjach z 1871 roku, wzmacniająca znaczenie języków starożytnych, spowodowała konieczność wykształcenia brakujących kadr nauczycielskich za granicą³⁰.

T. Siemiradzki, który przed przybyciem do Berlina był nauczycielem języków klasycznych m.in. w gimnazjum w Kielcach, czynił duże postępy w nauce. Kierownictwo seminarium było zdania, iż po zakończeniu semestru letniego 1890 roku może on zostać wykładowcą prawa rzymskiego w Rosji. Sam zaś T. Siemiradzki zwrócił się do ministra I. Delianowa z prośbą o umożliwienie mu opublikowania w czasopiśmie Ministerstwa Oświecenia Publicznego artykułu dotyczącego znaczenia *ratihabitio* w *Digestach*. Jednakże publikacja nie doszła nigdy do skutku, a T. Siemiradzkiemu nie dane było zostać wykładowcą prawa rzymskiego. Władze rosyjskie ustaliły bowiem, iż działa on w Berlinie w antyrosyjskiej organizacji tj. Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Z tego powodu został T. Siemiradzki w kwietniu 1890 roku

²⁸ Tamże, *op. cit.*, s. 88.

²⁹ Co do dalszych losów K. Dynowskiego w Rosji i w Polsce por. J. MIODUSZEWSKI, *op. cit.*, s. 67-68; Komitet Redakcyjny, *op. cit.*, s. 410.

³⁰ T. MAUER, *op. cit.*, s. 173-178 z wskazaniem dalszej literatury, L. BAZYŁOW, *op. cit.*, s. 410.

aresztowany i uwięziony na trzy miesiące w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Władze rosyjskie, bojąc się kompromitacji idei seminarium zarówno przed własną, jak i zapewne niemiecką opinią publiczną, poinformowały listownie w czerwcu 1890 roku profesora E. Ecka, iż T. Siemiradzki wskutek braku politycznego zaufania został skreślony z listy stypendystów oraz że wszelka działalność wykładowa zostaje mu zakazana³¹. Niedoszłemu wykładowcy udało się po zwolnieniu z aresztu nielegalnie opuścić Rosję i po krótkim pobycie we Lwowie wyemigrować do Stanów Zjednoczonych, gdzie zajmował się działalnością polityczną wśród tamtejszej emigracji³².

Kolejnym polskim słuchaczem seminarium był Wiktor Juskiewicz (1872-1908). Wskazać należy, iż W. Juskiewicz w przeciwieństwie do innych słuchaczy nie ukończył uniwersytetu, ale tzw. Szkołę Prawa (*Училище Правоведения*) w Petersburgu. Uczelnia ta została utworzona w 1835 roku w celu kształcenia kadr dla administracji i sądownictwa, nie zaś dla przyszłej działalności naukowej. Stąd też w oczach władz uniwersyteckich absolwenci Szkoły Prawa, tzw. „prawowiedzi”, z powodu ich czysto praktycznego przygotowania nie cieszyli się uznaniem. To lekceważenie stanie się przyczyną późniejszych problemów W. Juskiewicza. Jego kandydaturę na wyjazd do Berlina wysunął prof. Rudolf Dorn (1840-1891)³³. W oczach profesora W. Juskiewicz posiadał umiejętności i wiedzę potrzebną do studiowania prawa rzymskiego. Podwaliny te stanowiła: biegła znajomość greki, łaciny, języka niemieckiego i francuskiego, historii starożytnej oraz fascynacja prawem rzymskim. R. Dorn, pisząc list polecający do ministra, wskazał, że pozytywną opinię o kandydacie może potwier-

³¹ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 98.

³² POR. A. ZIĘBA, *Siemiradzki Tomasz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXXVII, Warszawa-Kraków 1996-1997, s. 55-58.

³³ Rudolf Dorn był profesorem prawa rzymskiego na wydziale prawa Uniwersytetu w Petersburgu oraz w Szkole Prawa w Petersburgu. W swoich poglądach stał na stanowisko dogmatycznego nauczania prawa rzymskiego. Więcej o nim por. A. X. ГОЛЬМСТЕН, *Рудольф Борисович Дорн*, [w:] A. ГОЛЬМСТЕН, *Юридическая исследования и статьи*, С.-Петербургъ 1913, томъ 2, s. 452-455.

dzić także prof. Semen Pachman (1825-1910)³⁴. W. Juskiewicz przybył do Berlina z początkiem semestru zimowego 1888/1889 roku i pozostał do semestru zimowego 1890/1891 roku. Na zakończenie pobytu sporządził pracę dotyczącą prawa *alluvio, alluvens derelictus, insula in flamine nata*, która jednak nie doczekała się publikacji. W. Juskiewicz, uzyskawszy zaświadczenie o dojrzałości do podjęcia działalności wykładowej, został przez ministra oświecenia publicznego skierowany do podjęcia pracy na Uniwersytecie w Dorpacie³⁵. Od 1890 roku ta do tej pory niemieckojęzyczna uczelnia poddana została rusyfikacji. Dokonano na niej zwolnień niektórych niemieckojęzycznych profesorów, czołowe miejsca zajęli profesorowie rosyjscy, językiem wykładowym został rosyjski. Sama zaś nazwa miasta Dorpat została zmieniona na Juriew³⁶. Wszystkie te działania miały służyć wzmocnieniu żywiołu rosyjskiego na obszarze nadbałtyckich guberni. W. Juskiewicz, który był Polakiem i katolikiem, nie odpowiadał wobec tego celom przyjętym przez władze carskie. Ponadto jako absolwent Szkoły Prawa nie cieszył się uznaniem gremiów akademickich. Z tych powodów prof. Ottmar Mejkow (1823-1894), który przez długie lata zajmował na Uniwersytecie w Dorpacie katedrę prawa rzymskiego, w liście do ministra oświecenia publicznego poprosił go, aby zamiast W. Juskiewicza skierować do tej uczelni innego absolwenta berlińskiego seminarium, mianowicie Eugeniusza Passka (1860-1912). W podobnym duchu wypowiedział się w swoich pismach kurator dorpackiego okręgu N. A. Ławrowski, który zaakcentował, iż rosyjski i prawosławny profesor jest bardziej potrzebny na Uniwersytecie w Dorpacie niż Polak, katolik i „prawowied”, którego nie chcą na uczelni nawet jego towarzysze z Berlina. Tymi osobami mieli być

³⁴ Semen Pachman, profesor prawa cywilnego m.in. Kazańskiego i Petersburskiego Uniwersytetu, członek komisji kodyfikacyjnej prawa cywilnego, uznawany był przez jemu współczesnych za jednego z najważniejszych cywilistów. Пор. В. Томсинов, *Сemen Викентьевич Пахман*, [w:] С. Пахман, *Обычное гражданское право в России*, Москва 2003, s. XI-XXXII.

³⁵ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 98.

³⁶ A. FRHR. V. FREYTAGH-LORINGHOVEN, *Zur Dreihundertjahrfeier der Universität Dorpat*, «Deutsche Juristen Zeitung» 12/1932, nb. 789-790.

Dawid Grimm (1864-1941) i Aleksiej Guliajew (1863-1923)³⁷. *Summa summarum* W. Juskiewicz nie uzyskał mianowania na Uniwersytet w Dorpacie, lecz podjął działalność wykładową w Jarosławiu nad Wołgą w tamtejszym Demidowskim Liceum Prawniczym, początkowo w charakterze prywatnego docenta prawa cywilnego³⁸. Po przybyciu do Jarosławia kontynuował on badania, które stanowiły temat jego pracy końcowej w Berlinie. Owocem tych prac była dwutomowa pozycja pod tytułem: „Учение пандект: о намыве, юридической природе русла публичных рек об островах в публичных реках возникающих, и сочинения римских землемеров”. Pierwszy tom tego dzieła został opublikowany w 1895 roku, drugi zaś dwa lata później. W listopadzie 1899 roku W. Juskiewicz obronił na Uniwersytecie Moskiewskim pracę magisterską, wygłaszając przed obroną referat dotyczący historyczno-analitycznej tendencji w nauce prawa rzymskiego. W. Juskiewicz podkreślił w nim znaczenie swojego mistrza A. Pernice dla rozwoju nauki prawa rzymskiego³⁹. W następnym roku został mianowany na stanowisko profesora nadzwyczajnego prawa cywilnego w Demidowskim Liceum. W 1901 roku przeszedł W. Juskiewicz na Uniwersytet w Tomsku, na którym został mianowany profesorem zwyczajnym prawa handlowego. Działalność naukową na tym uniwersytecie zainaugurował wykładem dotyczącym pojęcia prawa handlowego i jego stosunku do prawa cywilnego⁴⁰. W tym czasie wyszło też na świat jego dzieło dotyczące działalności Napoleona w dziedzinie nauki

³⁷ А. Карцов, *op. cit.*, s. 121-122.

³⁸ Ten okres działalności W. Juskiewicza dokumentują wydane w Jarosławiu skrypty i konspekty jego wykładów m.in.: “Программа к лекциям по русскому гражданскому праву приват-доцента В. А. Юшкевича. Общая часть и вещное право. 1895-96 учебного года” oraz „Конспект лекций по русскому гражданскому праву, читанных приват-доцентом В.А. Юшкевичем на IV-ом курсе Демидовского Юридического лицея в 1898-99 учебном году”.

³⁹ В. Юшкевич, *Историко-аналитическое направление в науке римского права*, Ярославль 1899, s. 5.

⁴⁰ В. Юшкевич, *Торговое право. Его понятие, характеристика и отношение к праву гражданскому. Вступительная лекция, читанная в Императорском Томском Университете 16-го октября 1901/1902 учебного года*, Томск 1902.

prawa i ustawodawstwa: „*Наполеон I-ый на поприще гражданского правоведения и законодательства*”. W. Juskiewicz, mimo że nie prowadził wykładów z prawa rzymskiego, to nie utracił z nim kontaktu. Pod jego redakcją wyszło w 1901 roku tłumaczenie podręczników zarówno prawa rzymskiego, jak i jego instytucji, wybitnego romanisty Karla von Czyhlarza (1833-1914). W 1906 roku W. Juskiewicz opuścił Uniwersytet w Tomsku i podjął wzmoczoną działalność wykładową na stołecznych uczelniach. Został on bowiem zarówno wykładowcą prawa rzymskiego w Moskwie w Liceum im. Pamięci Księcia Mikołaja (tzw. katkowskim liceum), wygłaszając tam wykład inauguracyjny dotyczący *custodia* w prawie rzymskim⁴¹, jak i w Petersburgu w macierzystej Szkole Prawa. Wzmoczona działalność wykładowa kolidowała z intensywną pracą naukową, aczkolwiek i w tym okresie pełen energii i talentów W. Juskiewicz przygotowywał pracę dotyczącą posiadania, która miała umożliwić mu uzyskanie stopnia doktora nauk prawnych⁴² – odpowiednik polskiego doktora habilitowanego. Do momentu swojej śmierci zdążył jedynie opublikować pierwszy tom dotyczący nabycie posiadania według prawa rzymskiego⁴³.

Kolejnym Polakiem – uczestnikiem seminarium w Berlinie – był Leon Petrażycki, który uznawany jest powszechnie za jednego z jego najwybitniejszych absolwentów⁴⁴. Wskazać jednak należy, iż droga L. Petrażyckiego do Berlina była dosyć kręta. Na początku 1890 roku władze Uniwersytetu im. Św. Włodzimierza w Kijowie, który ukoń-

⁴¹ В. Юшкевич, *Хранение (custodia) как основание владения движимостью. Очерк из римской теории владения, прочитанный, в качестве вступительной лекции, в Императорском лицее в память цесаревича Николая 9 сентября 1906 года*, Москва 1907.

⁴² А. Гуляев, *Современные задачи преподавания римского права*, «Журнал Министерства Юстиции» февраль/1909, s. 119-120.

⁴³ В. Юшкевич, *Исследования из области учения о владении: О приобретении владения по римскому праву*, Москва 1907.

⁴⁴ POG. M. AVENARIUS, *Rec. Kolbinger ...*, s. 793; W. SUSS, *op. cit.*, s. 80, T. GIARO, *Modernisierung durch Transfer – Schwund osteuropäischer Rechtstradition*, [w:] *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Hrsg. T. GIARO, Frankfurt am Main 2006, s. 297.

czył L. Petrażycki, zwróciły się do Ministra Oświecenia Publicznego I. Delianowa o wyrażanie zgody na zagraniczny wyjazd stypendialny ich absolwenta. Uczelnia wskazywała, iż L. Petrażycki wyróżnia się nie tylko znakomitymi wynikami egzaminu końcowego, ale i tym, iż przetłumaczył on podręcznik prawa rzymskiego Juliusza Barona „Pandekten” z języka niemieckiego na rosyjski⁴⁵. Minister pozytywnie ustosunkował się do wniosku uczelni, jednakże nie został ustalony wiążący program stypendialnego wyjazdu. Z tego względu profesorem kijowskiej uczelni: romanista Mikołaj Kazancew (1854-1896) i cywilista Piotr Cytowicz (1843-1913)⁴⁶ zaproponowali, by wysłać ich podopiecznego na okres od dwóch do trzech semestrów na studia do Getyngi lub Heidelbergu. W czasie pobytu na niemieckim uniwersytecie miałby L. Petrażycki zgłębiać prawo rzymskie i cywilne. Następnie miałby stypendysta w zależności od długości pobytu w Niemczech udać się na jeden lub dwa semestry na studia na paryski lub inny francuski wydział prawa. Wypełnienie powyższego planu oznaczałoby, iż L. Petrażycki nie udałby się na studia w berlińskim seminarium. Jednakże obok tej wspólnej propozycji M. Kazancew sporządził własny projekt stypendium L. Petrażyckiego. W nim po raz pierwszy pojawiła się wskazówka, iż L. Petrażycki powinien udać się Berlina. Pobyt ten miałby być ograniczony do jednego semestru i obejmować naukę zarówno prawa rzymskiego, jak i prawa handlowego i cywilnego.

Stosownie do przedłożonych sugestii minister I. Delianow, współtwórca seminarium, nakazał L. Petrażyckiemu rozpocząć stypendium właśnie od tej instytucji, przy czym studia miały trwać tam co najmniej dwa semestry. Stypendysta nie doczekał w Rosji instrukcji ministra, gdyż zdążył już podjąć studia na Uniwersytecie w Heidelbergu, jednak

⁴⁵ Dzieło to ukazało się w latach 1888-1889 pod tytułem „Система римскаго гражданскаго права” i doczekało się do wybuchu rewolucji 1917 roku trzech wydań.

⁴⁶ P. Cytowicz, profesor prawa handlowego i cywilnego, miał być jednym z nielicznych wykładowców, o których L. Petrażycki po latach wypowiadał się pozytywnie i akcentował jego polskość. Por. J. Licki, *op. cit.*, s. XXVIII, przyp. 15. Rosyjskie teksty wskazują, iż P. Cytowicz był synem ukraińskiego księdza (popa). Por. А. КАМИНКА, *Петр Павлович Цитович*, «Право» 44/1913, s. 2526.

w momencie otrzymania w 1891 roku wytycznych udał się do Berlina. Dyrekcja seminarium, nie posiadając żadnych wskazówek od władz rosyjskich odnośnie przybycia L. Petrażyckiego, odmówiła mu pełnoprawnego udziału w zajęciach, zezwalając na status wolnego słuchacza⁴⁷. Władze seminarium w liście do Petersburga, w którym prosiły o wyjaśnienie statusu L. Petrażyckiego, sugerowały, iż jego uczestnictwo w zajęciach nie jest wskazane, gdyż nie okazywał on należnego szacunku wykładowcom i uczestnikom seminarium. Minister I. Delianow stanął jednak na stanowisku, iż L. Petrażycki powinien uczestniczyć w zajęciach. Jednocześnie w celu uniknięcia dalszych skarg zwrócił on seminarzyście uwagę na jego zachowanie. Od tej chwili L. Petrażycki nie był więcej przedmiotem skarg berlińskich wykładowców, a wręcz przeciwnie, z Berlina do Petersburga płynęły jedynie pochwały dotyczące jego osoby. Przesyłane opinie podkreślały zapał, zaangażowanie i talent młodego naukowca⁴⁸. Dyrekcja seminarium, poznając się na talencie L. Petrażyckiego, zwolniła go nawet z obowiązku uczestnictwa w wykładach, tak, aby mógł się skoncentrować na przygotowaniu publikacji naukowych. Owocem tych prac były między innymi dwie obszerne pozycje naukowe, które doczekały się publikacji: „Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten“ (1892), oraz „Die Lehre von Einkommen“ (1893-1895). W dziełach tych L. Petrażycki zaprezentował podstawy swoich teorii naukowych, które co do zasady spotkały się z pozytywnym oddźwiękiem w niemieckim i rosyjskim środowisku naukowym⁴⁹ i stały się początkiem światowej sławy autora. Dyrekcja seminarium zaś zaświadczyła, iż L. Petrażycki mógłby z powodzeniem zostać docentem na wydziale prawa niemieckiego uniwersytetu⁵⁰. Jednakże po powrocie do Rosji nie został on nigdy wykładowcą prawa rzymskiego,

⁴⁷ A. КАПЦОВ, *op. cit.*, s. 123-125.

⁴⁸ F. KOLBINGER, *op. cit.*, s. 93.

⁴⁹ M. ZIELIŃSKI, *Der Transfer juristischen Gedankenguts innerhalb Europas am Beispiel der Versuche der Modernisierung des Zivilrechts im ausgehenden Zarenreich*, Hamburg 2007, s. 159 i n.

⁵⁰ F. KOLBINGER, *op. cit.* s. 100.

lecz pracował głównie na katedrze encyklopedii prawa i filozofii prawa Uniwersytetu w Petersburgu⁵¹.

3. PODSUMOWANIE

Można zatem stwierdzić, iż co najmniej czterech Polaków uczestniczyło w zajęciach seminarium⁵². Liczba ta mogła być wyższa, gdyż w późniejszych latach w związku z kazusem T. Siemiradzkiego władze carskie były niechętne delegowaniu poddanych pochodzenia polskiego do Berlina. Nie chciały one bowiem kusić losu i wyraziły negatywną opinię ze względu na pochodzenie narodowe przynajmniej w dwóch przypadkach⁵³.

Jednakże należy wskazać, iż w związku z losami historycznymi, liczny udział Polaków w seminarium nie jest w literaturze przedmiotu do tej pory powszechnie znany. Należy mieć jednak nadzieję, że ta kwestia ulegnie zmianie i doczeka się odpowiedniego opracowania.

THE RUSSIAN SEMINAR OF ROMAN LAW AT THE UNIVERSITY OF BERLIN AND ITS POLISH PARTICIPANTS

Summary

After the university reform of 1884 in the Russian Empire there was a need to educate more scholars of Roman law for appointments to vacant

⁵¹ Co do dalszych losów Petrażyckiego i jego znaczenia dla rozwoju nauki prawa por. J. LICKI, *op. cit.*, s. XXXV i n.

⁵² W stosunku do niektórych spośród pozostałych uczestników Seminarium z dużą pewnością można wykluczyć polskie pochodzenie. Do tych osób należeli liczni przedstawiciele Niemców bałtyckich, którym ze względów językowych łatwiej było uczestniczyć w seminarium: m.in. Karl Wilhelm von Seeler (1861-1925), Ferdynand Till (1851-1898), Dawid Grimm (1864-1941), oraz Ukraińcy m.in. Aleksander Kriwcow (1868-1910), Józef Pokrowski (1868-1920), Eugeniusz Passek (1860-1912), Aleksiej Guliajew (1863-1923), Michał Pergament (1866-1932).

⁵³ A. КАРЦОВ, *op. cit.*, s. 130.

chairs. The tsar's government in cooperation with University of Berlin established a special institution in Berlin called the Russian seminar of Roman law. This seminar was intended for graduates of Law and Classics. Distinguished German professors of Roman and civil law, H. Dernburg, A. Pernice, and E. Eck, were tutors to the tsar's students. The prescribed course of lectures took two years and students had to write a final dissertation.

Some of the tsar's students were of Polish origin, and they included L. Petrażycki, who was probably the most renowned, K. Dynowski, T. Siemiradzki, and W. Juszkiewicz. Later only Dynowski and Juszkiewicz continued their interest in Roman law. Petrażycki became a famous scholar of the theory and sociology of law. Siemiradzki did not finish the seminar, because he conspired against the tsar's government in a Polish underground organisation in Berlin and the Russian government sent him to prison.